

„Nem négy évre tervezzük a gyereket”

Antoni Rita beszámolója

Április 22-én tartotta a Friedrich-Ebert-Stiftung – 2012 óta futó *Nemek közötti igazságosság Kelet-Közép-Európában* című regionális projektje, azon belül pedig a 2014-ben indult *Párbeszéd a nemek közti egyenlőségről* című vitasorozata keretében – „Az eltűnt népességrobbanás nyomában – A gyermekvállalással kapcsolatos diskurzusok” című párbeszédforumát. A korábbi alkalmak a „gender-ideológia”-konstrukció elleni európai mozgósítások, az anyaság, valamint a férfiasság témáira fókuszáltak. Ezúttal a gyermekvállalást ösztönző és gátló tényezőket vitatták meg magyar és külföldi szakemberek, valamint azt, hogy milyen módokon, milyen keretekben beszélünk a gyermekvállalással kapcsolatos kérdésekről. Ellentmondás van-e a nemek egyenlősége és a gyermekvállalás, illetve a gyermekvállalás segítése között? Amikor gyermekvállalásról beszélünk, kinek a gyerekvállalását értjük alatta, kiét szeretnénk segíteni? Befolyásolhatják-e a szociálpolitikai döntések az állampolgárok ez irányú döntéseit? – többek közt ezekre a kérdésekre kerestük a választ.

Az egybegyűlteket – politikai pártok, minisztériumok, szakszervezetek, civil szervezetek, vállalatok és a sajtó képviselőit, kutatókat, egyetemi oktatókat és hallgatókat – **Kováts Eszter** szervező-projektvezető üdvözölte. Visszatekintve a korábbi alkalmakra, az alapítvány sajátos megközelítésével kapcsolatban – miszerint a különböző világnézetű emberek közt igyekszik párbeszédet előmozdítani – elmondta, hogy meg van győződve a hosszú távú előnyeiről. Amellett, hogy saját érveinket is megtanuljuk pontosabban megfogalmazni, összességében javulhat a vitakultúránk, és, még ha a felek nem is győzik meg egymást, csökken köztünk az egymás iránti bizalmatlanság, tisztázódhatnak egyes, a másikat talán démonizáló félreértések, és akár fény derülhet egyetértési pontokra, közös célokra is.

Az első szekcióban egy családpolitikai és egy demográfiai szakértő tartotta meg előadását.

Dorota Szelewa, a Varsói Egyetem Szociálpolitikai Intézetének adjunktusa, valamint a Nemzetközi Kutató- és Elemzőközpont (ICRA) Szociálpolitikai szakértője hangsúlyozta, hogy régióink még európai viszonylatban is hátul kullog a termékenység terén. Makroszintű következmény, hogy az előregedő társadalomban problémák lépnek fel a jóléti állam finanszírozásában, mikroszinten pedig a jelenség arra utal, hogy az emberek gyerekvállalási igényei nem valósulnak meg. A felmérések is azt igazolják, hogy a kívántnál, tervezettnél kevesebb gyerek születik meg. Érdekes kapcsolódó jelenség még, hogy az első gyermek után eltérés mutatkozik a további gyermekvállalási hajlandóságban: az egygyermekes szülők közül a nők kisebb arányban szeretnének második gyermeket, mint a férfiak, ennek okait is érdemes megvizsgálni.

Az alacsony termékenységre vonatkozó leggyakoribb magyarázatok: a nemzetgazdaság alacsony teljesítménye, a házassággal kapcsolatos társadalmi normák megváltozása és a gyerekvállalással járó költségek növekedése. Egyik magyarázat sem tűnik adekvátnak: Törökországban és Mexikóban pl. a nemzetgazdaság teljesítménye rossz, a termékenységi arányszám mégis magas. Emellett (nálunk is) egyre több gyerek születik alternatív családformában, pl. élettársi kapcsolatból, továbbá, nem mutatható ki összefüggés a szegénység és a gyermekvállalás elutasítása között sem.

Szelewa szerint a választ inkább a munka és magánélet egyensúlyát (nem) támogató politika szerepében kell keresni. A kutatások azt mutatják, hogy a nemi szerepek megváltozását elismerő közpolitika – pl. a gyermekelhelyezési szolgáltatások megléte – pozitívan hat a gyermekvállalási

kedvre. A sztereotípiákkal ellentétben – ezt is friss kutatások igazolják – a gyermeknek egyáltalán nem ártalmas, ha az anyja dolgozik, sőt a korai közösségbe kerülés (ami a hátrányos helyzetű gyerekek számára kiemelten fontos) még javíthatja az életkilátásait, pl. megnő az esélye, hogy jobban teljesít az iskolában.

Problematikus azonban az a megközelítés, hogy a gyermekvállalást ösztönző politikai intézkedések csak az anyát érintik, akiknek a hosszú szülői szabadság munkaerő-piaci hátrányt jelent (vö. „az anyaság büntetése”, *motherhood penalty*). A nők terheinek csökkentése érdekében fontos lenne az apák ösztönzése arra, hogy vegyék ki a részüket a háztartási és a gyermekgondozási feladatokból. A Balti-államokban és Lengyelországban két hét/tíz nap, a példaértékű Szlovéniában (ahol a posztkommunista jóléti államok közül a legnagyobb a termékenységi arányszám) pedig egy hónap áll az apák rendelkezésére. Nemzetközi tapasztalat, hogy az apák csak azokban az országokban veszik igénybe a gyermekgondozási szabadságot, ahol az át nem ruházható; ahogyan az is, hogy azok az apák, akik még ha rövid ideig is, de megtapasztalják a gyermekgondozási szabadságot, nagyobb valószínűséggel veszik ki a részüket azt követően is az otthoni feladatokból. Ennek demográfiai következménye is van, derül ki például Oláh svéd-magyar kutatásából (bár Szelewa utalt rá, hogy ez még további, elmélyültebb vizsgálódást igényel): pozitív korreláció mutatható ki a háztartási feladatok igazságosabb megosztása és az egygyermekes nők újbóli gyermekvállalási hajlandósága közt, vagyis a feladatok egyenletesebb megosztása esetén vállalnának a nők inkább egy második vagy harmadik gyereket.

A második előadást **Spéder Zsolt**, a KSH Népesedéstudományi Kutatóintézetének igazgatója tartotta. Magyarország termékenységi arányszáma az 1989-es 1,8-ról 2012-re 1,3-ra csökkent. Ő is említette a vágyott és megszületett gyerekszám közti különbséget, az ún. „termékenységi rést” (*fertility gap*). A két éven belül gyermeket tervezők közül – egy követéses vizsgálat szerint – Hollandiában 75, míg Magyarországon csak 40 százalék valósította meg ennyi időn belül a tervet. Az okok elemzésénél fontos figyelembe venni, hogy a rendszerváltás után iskolai expanzió következett be, egyre többen folytatnak felsőfokú tanulmányokat, emellett fokozódtak a munkaerőpiacra lépés nehézségei. Nagyon erős a fluktuáció, törékeny a piac, gyorsan lehet nyerni és elbukni, ez bizonytalanná teszi a foglalkoztatást. 2013-ban a 25 év alattiak munkanélküliségi rátája 27 százalék. A munkavállalás nehézségei miatt gyakoribb a migráció, emiatt a nagyszülői segítség mint opció sokszor kiesik.

Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy modellváltás következett be: a korai termékenységről a későre térünk át, azaz az emberek a rendszerváltás előtt jellemző adatokhoz képest későbbi életkorban alapítanak családot és vállalnak gyereket. Az előadó szerint a rendszerváltás okozta bizonytalanság is szerepelhetett a halogatás okai között. Az élettársi kapcsolat elterjedését a demográfusok nem látták előre (Spéder szerint ennek is van szerepe a gyerekszám csökkenésében), és megnőtt az egyedül élők száma is (1,3 millió). Megnőtt az egygyermekes családok száma, a kétgyermekes családok száma csökkent, míg a három- és többgyermekes családból közel ugyanannyi maradt. Spéder is említette, hogy egyenlő otthoni munkamegosztás mellett nagyobb hajlandósággal vállal a nő második gyermeket.

Magyarország a GDP arányában más európai országoknál többet költ a családra, ennek az eredményei a termékenységi arányszámon mégsem látszanak. Spéder szerint a családpolitika stabilitásától függ a gyermekvállalási hajlandóság, Magyarországon pedig „cikkakk” családpolitikáról beszélhetünk, azaz minden új kormány változtat rajta, holott a családpolitikának éppen az lenne a funkciója, hogy a piac fent említett hullámzásait kiegyenlítse. A társadalmpolitikának nem is lehet hatása addig, amíg folyamatos vita tárgyát képezi.

Az előadásokat követő beszélgetés során egyetértés született abban, hogy a családpolitika instabilitása, illetve a férfiak alacsony otthoni szerepvállalása káros. A munka és családi élet egyensúlyát célzó intézkedéseknek a férfiakra is ki kellene térnie.

A közönségből érkező kérdés nyomán az is kiderült, hogy még a vallásosság sem áll feltétlenül összhangban a magasabb gyerek számmal: Dorota Szelewa Lengyelországra és Olaszországra vonatkozó kutatásaiban azt találta, hogy bár magas a gyakorló vallásos emberek aránya, a családi életükben mégis más szempontok szerint hoznak döntéseket. Egy további résztvevő a migrációról kérdezett: Spéder szerint ez hosszútávon Németországban sem fogja megoldani az öregedés problémáját, mert a migránsok is öregedni fognak, ráadásul gyermekvállalási szokásaik is hozzá szoktak idomulni a befogadó országéhoz.

Végezetül rövid vita alakult ki arról, hogy a prezentált megközelítés nőhibáztató-e. Mindkét előadó úgy nyilatkozott, hogy szándékában állt ezt elkerülni, és az alacsony termékenységi arányszám okait komplexen vizsgálni.

A második szekcióban három rövid vitaindító után a közönség több lehetőséget kapott kérdések feltevésére és vitára.

Székely Hajnalka, a Nagycsaládosok Országos Egyesületének elnöke elmondta, hogy szervezetük 1987-ben, a Hazafias Népfront keretében alakult, és több rendszert, kormányt túlélt.

Jelenleg 13 ezer nagycsaládot egyesít a tagságuk, akik átlagosan 3,6 gyermeket nevelnek. (Magyarországon 3 gyermektől számít egy család nagycsaládnak.) Tapasztalataik változatosak: van, aki azért vállal több gyereket, mert ő is nagycsaládban nőtt fel, másokat viszont éppen az motivál erre, hogy nem volt testvérük. (És persze olyan is akad, aki nagycsaládban nőtt fel, és emiatt akar csak egy gyereket.)

A közelmúltban egy felmérést végeztek a tagjaik körében a családi munkamegosztásról. Minden vizsgált családban az anyát, az apát és a gyerekeket is külön kérdezték.

Általános tapasztalatuk az, hogy a két szülő gyakran vélekedett különböző módon a kapcsolatukon belüli munkamegosztás igazságosságáról, és az apák minden kérdésnél magasabbnak ítélték meg a saját otthoni szerepvállalásukat. Például az apák 59 százaléka, és az anyáknak csak 25 százaléka nyilatkozott úgy, hogy megosztva végzik a házimunkát. A kisebb javítások elvégzését illetően az apák 59 százaléka mondta, hogy ő végzi el azokat, míg az anyák csak 21 százalékban válaszolták, hogy a férjük. A családi kiadások figyelemmel kísérése és a családi programok megszervezése tekintetében is hasonló tendencia figyelhető meg a válaszokban.

Ami a gyerekeket illeti, a lánygyermek nagyobb arányú részvételről nyilatkoztak a házimunkában, mint a fiúgyermek. Érdekes adat még, hogy a gyerekek nagyobb aránya azt szeretné, hogy az édesanyjuk ne dolgozzon az otthonon kívül. Az egyesület erről úgy vélekedik, hogy aki háziasszony akar lenni, annak legyen erre lehetősége, ezért örömmel vették a rugalmas gyédet, amire régóta nagy igényük volt.

A nagy gyerek szám indokai közt az élen jártak a következők: 1. nem tervezett gyerek(ek), 2. a gyermeknevelés örömei mint motiváció, 3. új család, az előző kapcsolataikból hoztak gyerekeket, és így lettek nagycsalád.

L'ubica Kobová, a prágai Károly Egyetem Társadalmi Nemek Tudománya Tanszékének oktatója előadását azzal kezdte, hogy a keresztény-konzervatív diskurzus a biztonság érzetét adó, egyértelmű világrend és a domináns ideológia iránti igényből táplálkozik – emiatt válnak a „család védelmében” és a „házasság szentségéért” folytatott kampányaik sokak számára szimpatikussá. Az előadó szerint e diskurzus hívei a kizárólag önmaga érdekeiért törtető egyént jogosan illetik kritikával: szerinte is fontos felhívni a figyelmet az emberi kapcsolatok, a törődés fontosságára és a

gondozásra szorulóakra, pl. idősekre. A feminista filozófus, Judith Butler is azt írja, hogy törődésre szoruló lények vagyunk.

A diskurzus hibás azonban ott, hogy a családot (azon belül is csak a hagyományos családot) tünteti fel az egyedüli és kizárólagos jónak (és minden esetben jónak), és az önzés kritikáját a hagyományos és egyenlőtlen nemi szerepek szorgalmazásával egészíti ki. Az önfeláldozó nő ebben a diskurzusban különösen nagy hangsúlyt kap, és nem esik figyelem az egyéni életutak különbözőségére, valamint arra, hogy a törődést megvalósítani vagy a társadalomhoz hozzátenni nem csak a család intézményi keretein belül lehet. Az említett érzékenységünkkel együtt más közösségekben is találhatunk védelmet.

Gregor Anikó, az ELTE Társadalomtudományi Karának oktatója abból indult ki, hogy a gyermekvállalásról meglehetősen normatív módon szokás beszélni. Például, bizonyos társadalmi csoportok gyermekvállalását preferálja az állam, más társadalmi csoportokét kimondottan ellenzi (utóbbi szélsőséges, ám sajnos valós megnyilvánulása a roma nők kényszer-sterilizációja). Továbbá, amikor a gyermekvállalás kerül szóba, általában csak nőkről beszélünk, holott „nem úgy lesz a gyermek, hogy a nő nagyon erősen gondol rá.” Szintén normatívan meghatározott annak megítélése, hogy hány gyermek kellene családonként, van minimuma és maximuma, és az is, hogy mikor és milyen körülmények közé „ildomos” gyereket vállalni. E kérdések ráadásul abba a keretbe ágyazódnak, hogy a gyermekvállalás magától értetődő. Arról kevésbé beszélünk, hogy vannak, akik szándékukon kívül (*childless*), mások pedig önszántukból (*childfree*) nem vállalnak gyereket. Őket erősen stigmatizálja a társadalom és az állam.

A népesedéspolitikai intézkedések mindig kifejezik, hogy mely társadalmi csoport gyermekvállalását preferálja az állam. Ez a réteg ma Magyarországon Gregor szerint a közép- és felső osztály; például a családi adókedvezményt is ők tudják jól kihasználni. A gyed/gyes is azoknak kedvez, akik eleve foglalkoztatottak voltak a gyermekvállalás előtt. Nőtt a biztosítási idő, ami a gyedhez szükséges, és ez hátrányosan érinti azokat, akik a gyermekvállalás előtt nem legálisan voltak foglalkoztatva. A gyed extrát és a felsőoktatási hallgatóknak járó gyedet megint csak egy bizonyos réteg tudja kihasználni.

Az állami népesedéspolitika eszközei az előadó szerint álszentek. „Addig örülnek a gyereknek, amíg bent van az anyja hasában,” szülés után magára hagyják a nőt. Ha olyan fontos az államnak a gyermek, miért olyan aggasztóak az MTA és a KSH által nemrégiben publikált gyermekszegénységi adatok?

Megint csak nagy különbségek vannak társadalmi csoportok mentén az anyák munkába való visszatérésének esélyei között. Történtek ugyan a nők munkaerőpiacra visszatérését segítő lépések (pl. a gyed extra igyekszik biztosítani e rugalmasságot) – de részmunkaidőt csak az állami szférában teszik kötelezővé. A versenyszférát miért nem presszionálja jobban az állam, hogy rugalmas foglalkoztatást biztosítson a nők számára? – tette fel a kérdést az előadó.

A vitaindítók után kialakult beszélgetésben egyetértés született abban, hogy az állam nem szólhat bele az emberek megváltozott életmódjába, nem is ignorálhatja azt, hanem azt tudomásul véve kell segítő intézkedéseket hoznia. Székely – ahogyan később Spéder is – hangsúlyozta, hogy az egykeresős modell nem fenntartható. A nők nagyobb arányban tanulnak tovább, ami Székely szerint pozitív, mert az így felszabaduló szellemi tőke előny a társadalomnak.

Azonban a nők biológiája nem követi a kései termékenységre való modellváltást, ám Székely szerint hibás és hatástalan irány a nőket kritizálni. Az államnak alkalmazkodnia kell a megváltozott szokásokhoz (amikkel 15-20 éve kellett volna szembenéznie), és pl. többet kellene költeni mesterséges megtermékenyítésre, hogy a 35 feletti nők is nagyobb eséllyel vállalhassanak gyereket. Az állam szintén tehetne a fiatalok lakhatási problémáinak megoldásáért: államilag támogatott

bérlakás-programokra lenne szükség.

Küzdeni kellene továbbá a munkahelyi diszkrimináció ellen, amely már az állásinterjún érintheti a fiatal, potenciálisan hamarosan anyává váló nőket. Az állami szférában könnyebb ezt szankcionálni, a versenyszférában jutalmakkal lehet megakadályozni (pl. járulékkedvezmények).

Kobová szerint Szlovákiában adókedvezményt kapnak azok a vállalatok, amelyek hajlandók a nők számára részmunkaidőt vagy *job sharinget* lehetővé tenni, és/vagy bölcsődét alapítani. Ugyanakkor az alulfizetett gyári munkások számára a részmunkaidő nem reális opció, és ez éppen azokat hozza hátrányba, akik a legtöbb segítséget igényelnének az államtól a gyermekvállaláshoz. Szerinte a mindenki számára megfelelő megoldás a munkaidő lerövidítése lenne.

Gregor mindehhez azt tette hozzá, hogy Magyarországon van Egyenlő Bánásmód Hatóság, ahová munkahelyi diszkriminációs esetekben lehet fordulni – mégis egyelőre kevés ilyen eljárás indul. Spéder szerint az érintettek felelőssége lenne, hogy a hatóságnál a nemi alapú munkahelyi diszkrimináció több áldozata tegyen feljelentést.

A felsőoktatásban tanulók számára járó gyedtet Gregor pozitívan értékeli, hiányolja azonban gyermekkel egyetemre járás infrastrukturális hátterét. A mosdókban nincs pelenkázó, és az egyetemeken nincs gyermekfelügyelet a hallgatók, oktatók és dolgozók gyermekei számára.

Kobova elmondása szerint Csehország ebből a szempontból előrébb tart, mert pl. a Masaryk Egyetemen van gyermekmegőrző.

Fontos lenne még a közterületek, közintézmények akadálymentesítése – ez nem csak a babakocsival közlekedők életét könnyíti meg, hanem a mozgáskorlátozottakét is.

Az előadók szintén egyetértettek a férfiak otthoni szerepvállalásának fontosságában, annak ellenére, hogy nem ritkán már a szocializáció ez ellen dolgozik: többen tapasztalták a diszkriminatív gyakorlatot, miszerint egyes családokban a fiúgyermeknek zsebpénzt szokás adni, ha otthon elvégez valamit, míg a lánygyermek felé ez természetes elvárás, és nem kap érte ilyesfajta jutalmat. Gregor, utalt Kapitány Balázs egy kutatására is, amelyből kiderül, hogy még azokban a családokban is, ahol a gyermek születése előtt egyenlő feladatvállalás volt, a gyermek születése után konzervatív fordulat következik be. Ambivalensen ítélné meg az a 2010-es rendelkezés is, miszerint a nők 40 év munkaviszony után elmehetnek nyugdíjba: Gregor szerint ez azt a célt szolgálta, hogy a nagymamák segítsenek a gyermeknevelésben, ha pl. a szűkös férőhelyek miatt a szülők nem fértek hozzá a bölcsődei szolgáltatáshoz. Olcsóbb ugyanis a nagymamákat ingyenes gondozói munkára fogni, mint a bölcsődéket (ahol így is probléma a dolgozók alulfizetettsége) bővíteni.

Egy résztvevő felvetette, hogy a szülészeti ellátás minősége is hatással lehet a gyermekvállalási kedvre. Szelewa egyetértett: Lengyelországban például az a gyakorlat, hogy a szüléskor nem adnak a nőknek fájdalomcsillapítást, mondván, hogy a fájdalom „szükséges” és „természetes” – egy interjúsorozatban több nő ezt is felsorolta az okok között, amiért nem akar második gyermeket. A vajúdó nők hálapénzért cserébe hozzájutnak a fájdalomcsillapításhoz – ez viszont hátrányosan különbözteti meg a szegénységben élő nőket. Gregor szerint negatív attitűd a társadalomban az a felfogás, hogy „szülésről vagy jót, vagy semmit.” A negatív élmények esetleg fórumokon jelennek meg, de ott is szabadkozó hangvételben. Székely szerint azonban nem annyira a negatív szülésélmény a meghatározó, sokkal inkább a gyerek megszületése után a támogató környezet megléte vagy hiánya.

Gregor Anikó a szakpolitikai figyelmesség egy pozitív példajaként hozta fel a finn „babadobozt”, amelyet a gyermek születése után kap minden család az államtól. A doboz tartalmaz gyermekruhákat, szoptató nő számára készült melltartóbetétet és – a tudatos családtervezés jegyében – óvszert. Magyarországon a szegénységben élők a magas árak miatt sokszor nem jutnak hozzá a fogamzásgátló szerekhez, eszközökhöz, amelyeken nincs állami támogatás, holott nem ideális megoldás a népességnövekedést nem kívánt vagy nem tervezett gyerekekkel megoldani, és azokat, akikkel a gyermekvállalás sokszor csak „megtörténik”, felelőtlenséggel vádolni.

Összességében elmondható, hogy leginkább az apák otthoni szerepvállalásának, valamint a családtámogatások stabilitásának fontosságában született egyetértés. Mint Székely rámutatott: „a gyereket nem négy évre tervezzük.”